Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 004
IJTIMOIY-GUMANITAR FANLAR

IJTIMOIY MEDIA MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI VA AMALIY TAVSIYALAR

Nasiba Bozorovna Muminova*
Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
✉ nmuminova614@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola ijtimoiy media madaniyatini shakllantirish mexanizmlarini psixologik nuqtayi nazardan tahlil qiladi va amaliy tavsiyalar ishlab chiqadi. Tadqiqotning maqsadi onlayn muhitda me'yoriy muloqot, mas'uliyatli axborot iste'moli hamda raqamli xulq-atvorni tartibga soluvchi omillarni tizimlashtirishdan iborat. Metodologiya sifatida konseptual tahlil, nazariy modellashtirish, hamda mavjud empirik ishlar natijalarini ikkilamchi tahlil qilish qo'llanildi. Ilmiy yangilik ijtimoiy media madaniyatini ko'p darajali tizim sifatida asoslash va uni shakllantirishni uch yo'nalishda mexanizmlashtirishdan iborat: kognitiv mexanizmlar (algoritmik ta'sir, diqqat iqtisodiyoti), ijtimoiy mexanizmlar (me'yorlar, ijtimoiy taqqoslash, guruh bosimi) va institutsional mexanizmlar (platforma dizayni, moderatsiya, media savodxonlik siyosati). Amaliy natija sifatida ta'lim, oilaviy muhit, tashkilotlar va platformalar uchun xulqiy me'yorlarni mustahkamlovchi tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar

ijtimoiy media madaniyati, raqamli etika, media savodxonlik, algoritmik ta'sir, onlayn muloqot me'yorlari, toksik kommunikatsiya.

DOI: 10.5281/zenodo.21743698

Kirish.

Ijtimoiy media kundalik hayotning ajralmas qismiga aylangan sari, kommunikatsiya sifati, axborot ishonchliligi va onlayn xulq-atvor me'yorlari psixologik farovonlik hamda ijtimoiy ishonch uchun hal qiluvchi omil bo'lib bormoqda. Raqamli muhitda yuzaga keladigan agressiv muloqot, dezinformatsiya, obro'ga putur yetkazish, shaxsiy hudud chegaralarining buzilishi kabi holatlar nafaqat individual stressni kuchaytiradi, balki jamoaviy munosabatlarda fragmentatsiyani ham tezlashtiradi. Shu sababli ijtimoiy media madaniyatini shakllantirish masalasi axborot texnologiyalari doirasidagi texnik muammo emas, balki ijtimoiy psixologiya, shaxs psixologiyasi va kommunikatsiya nazariyalari kesishmasidagi kompleks ilmiy vazifa sifatida qaralishi lozim. Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, platformalar miqyosida tezkor tarqalish, algoritmik tavsiya tizimlari va mikroijtimoiy guruhlarning kuchayishi bir vaqtning o'zida ham ijtimoiy kapitalni oshirishi, ham me'yoriy regressiya va toksiklashuvni yuzaga keltirishi mumkin.

Mavjud adabiyotlarda ijtimoiy media ta'siri ko'pincha ikki yo'nalishda tahlil qilinadi: birinchisi, foydalanuvchi darajasida kognitiv va affektiv oqibatlar, ikkinchisi, platforma darajasida dizayn va moderatsiya instrumentlari. Masalan, ijtimoiy taqqoslash mexanizmi onlayn o'zini taqdim etish va o'z-o'zini baholashga ta'siri nuqtayi nazaridan keng yoritilgan bo'lsa, algoritmik tavsiyalar diqqatni ushlab turish va qutblanish jarayonlarini kuchaytirishi mumkinligi ko'rsatiladi [1; 2]. Biroq ushbu yo'nalishlar ko'pincha bir-biridan ajratilgan holda talqin qilinadi, natijada ijtimoiy media madaniyatining tizimli modeli, ya'ni shaxsiy odatlar, guruh me'yorlari va institutsional boshqaruvning o'zaro bog'liq mexanizmlari yetarli darajada integratsiyalanmaydi. Mahalliy kontekstda esa media savodxonlik tashabbuslari mavjud bo'lsa-da, ularning psixologik mexanizmlar bilan bog'lanishi, xususan, motivatsion omillar, o'zini nazorat qilish hamda ijtimoiy ta'sir mexanizmlarini

inobatga olgan amaliy protokollar kamroq ishlab chiqilgan [3]. Shuningdek, rus tilidagi tadqiqotlarda internet-kommunikatsiyaning sotsiopsixologik xususiyatlari yoritilgan bo‘lsa-da, platforma dizayni va foydalanuvchi odatlarini birlashtirgan amaliy tavsiyalar ko‘pincha umumiy darajada qoladi [4].

Ushbu maqolaning maqsadi ijtimoiy media madaniyatini shakllantirish mexanizmlarini ko‘p darajali model asosida tizimlashtirish va ta’lim, oila, tashkilot hamda platformalar uchun amaliy tavsiyalarni psixologik asoslangan tarzda taklif etishdan iborat. Vazifalar quyidagilardan tashkil topadi: birinchidan, ijtimoiy media madaniyatini operatsion ta’riflash va uning asosiy komponentlarini ajratish; ikkinchidan, madaniyat shakllanishining kognitiv, ijtimoiy va institutsional mexanizmlarini izchil konseptual modelga birlashtirish; uchinchidan, aniqlangan mexanizmlar asosida amaliy aralashuv yo‘nalishlarini taklif qilish. Ilmiy yangilik shundaki, ijtimoiy media madaniyati shaxsiy kompetensiya yoki platforma siyosati bilan cheklanmay, uch qatlamli, o‘zaro mustahkamlovchi tizim sifatida talqin qilinadi; amaliy ahamiyat esa turli aktorlar uchun moslashtirilgan, nazariy jihatdan asoslangan tavsiyalar orqali ifodalanadi.

Tadqiqot dizayni nazariy-kontseptual bo‘lib, ijtimoiy psixologiya va media psixologiyasi doirasidagi yondashuvlarni integratsiya qilishga qaratildi. Ma’lumotlar bazasi sifatida xalqaro ilmiy adabiyotlarda keng qo‘llanadigan konstruktlar va empirik yo‘nalishlar tanlandi: ijtimoiy taqqoslash, normativ ta’sir, diqqat iqtisodiyoti, o‘zini boshqarish, onlayn disinhibitsiya, shuningdek platforma boshqaruvi va moderatsiya amaliyotlari. Metodik jihatdan uch turdagi ish bajarildi: birinchisi, terminologik aniqlashtirish orqali ijtimoiy media madaniyatining komponentlari ajratildi; ikkinchisi, konseptual tahlil yordamida sabab-oqibat bog‘lanishlari xaritalandi; uchinchisi, nazariy modellashtirish asosida mexanizmlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirlar ketma-ketligi ishlab chiqildi. Metodologik tanlovning ilmiy asosi shundan iboratki, ijtimoiy media fenomeni turli darajalarda namoyon bo‘ladi va uni faqat bitta metod bilan to‘liq qamrab bo‘lmaydi; shu sababli integrativ model yondashuvi psixologik konstruktlarni platformaviy shartlar bilan bog‘lash imkonini beradi [2]. Amaliy tavsiyalarni shakllantirishda xulq-atvorni o‘zgartirish nazariyalariga xos tamoyillar, xususan, odatlarni qayta qurish, muhitni sozlash va teskari aloqani kuchaytirish kabi mexanizmlar asos qilib olindi [5].

Tahlil natijasida ijtimoiy media madaniyati uch o‘lchamli tizim sifatida operatsionlashtirildi: axborot madaniyati, muloqot madaniyati va o‘zini boshqarish madaniyati. Axborot madaniyati foydalanuvchining manba tanlash, tekshirish, kontekstual o‘qish va ulashishdan avval baholash kompetensiyalarini; muloqot madaniyati esa hurmat, empatiya, me’yoriy til, nizolarni konstruktiv yuritish va shaxsiy chegaralarga rioya qilishni qamrab oladi. O‘zini boshqarish madaniyati diqqatni boshqarish, vaqtni nazorat qilish, affektiv reaktivlikni pasaytirish va onlayn identitetni muvozanatli yuritish ko‘nikmalaridan iborat bo‘ldi.

Shakllanish mexanizmlari uch darajada jamlandi. Kognitiv darajada asosiy mexanizmlar sifatida algoritmik seleksiya va diqqat resurslarining qayta taqsimlanishi belgilandi. Tavsiya tizimlari foydalanuvchi xatti-harakatlari asosida kontentni ketma-ket kuchaytiradi, natijada ekspozitsiya torayishi va kognitiv “ko‘rinish maydoni”ning segmentatsiyasi kuzatiladi. Shu bilan birga, qisqa formatlar, bildirishnomalar va doimiy yangilanish oqimi impulsiv reaksiya ehtimolini oshiradi, “tezkor baho” ustunlashadi va refleksiv tekshirish kamayadi. Ikkinchi kognitiv mexanizm sifatida affektiv priming va emotsional yuqumliylik ajratildi: yuqori qo‘zg‘atuvchan kontent tezroq tarqaladi, bu esa muloqot ohangini keskinlashtirishi mumkin.

Ijtimoiy darajada madaniyatning shakllanishi normativ bosim, ijtimoiy taqqoslash va reputatsion boshqaruv mexanizmlari orqali tushuntirildi. Guruh ichida ma’qullash va rad etish signallari layk, repost, izoh va obunadan chiqish kabi mikro-harakatlar orqali uzatiladi. Me’yorlar esa ikki yo‘l bilan mustahkamlanadi: bir tomondan, faoliyatning “ko‘rinuvchanligi” ortishi sababli reputatsion xarajatlar oshadi, ikkinchi tomondan, anonimlik yoki masofa hissi disinhibitsiyani kuchaytirib, me’yoriy pasayishni ham keltirib chiqarishi mumkin. Ijtimoiy taqqoslash mexanizmi idealizatsiyalangan tasvirlar oqimi fonida o‘zini baholash tebranishlarini kuchaytiradi, bu esa ba’zan agressiv himoya reaksiyalari yoki passiv chekinish bilan yakunlanadi.

Institutsional darajada platforma dizayni, moderatsiya rejimlari va tashkiliy siyosat madaniyatni shakllantiruvchi asosiy mexanizmlar sifatida ajratildi. Dizayn qarorlari foydalanuvchi xatti-harakatlari arxitekturasini belgilaydi: masalan, izohlar tartibi, shikoyat qilishning qulayligi, kontekstli ogohlantirishlar va kontent tarqatish cheklovlari. Moderatsiya esa normativ chegaralarni amaliy ko‘rinishda ta’minlaydi; izchil va shaffof moderatsiya madaniyatning barqarorlashuviga olib keladi, nomuvofiq va selektiv qo‘llanish esa adolat-

sizlik hissini kuchaytirib, qarshilikni oshiradi. Tashkilot va ta’lim muassasalari darajasida esa raqamli etik kodekslar, treninglar, hamda muammoli holatlarda qo‘llab-quvvatlash infratuzilmasi madaniyatni institutsional mustahkamlovchi omil sifatida belgilandi.

Natijalarning amaliy blokida to‘rtta kontekst uchun tavsiyalar mexanizmlar bilan moslashtirildi. Ta’lim uchun tavsiyalar axborotni tekshirish odatlarini shakllantirish, argumentatsiya va empatiyaga asoslangan muloqotni trening qilish, shuningdek algoritmik savodxonlikni kiritishga qaratildi. Oila muhitida tavsiyalar raqamli chegaralar, birgalikdagi qoida kelishuvi va affektiv o‘zini boshqarish bo‘yicha modellashgan xulqni kuchaytirishga yo‘naltirildi. Tashkilotlarda ichki kommunikatsiya standartlari, onlayn mojarolarni mediatsiya qilish tartiblari va reputatsion xavflarni boshqarish protokollari ajratildi. Platformalar uchun esa “turtki beruvchi” dizayn yechimlari, zararli kontent tarqalishini sekinlashtirish, hamda foydalanuvchiga refleksiv pauza beruvchi funksiyalar ustuvor deb belgilandi.

Olingan model ijtimoiy media madaniyatini faqat individual kompetensiyalar majmui sifatida ko‘rishdan ko‘ra, uni kognitiv yuklama, ijtimoiy signallar va institutsional arxitektura birikmasi sifatida talqin qilish zarurligini ko‘rsatadi. Bu yondashuv diqqat iqtisodiyoti va algoritmik kuchaytirish haqidagi qarashlar bilan mos keladi: foydalanuvchi tanlovlari “erkin” bo‘lib ko‘rinsa-da, ularning ehtimollik tuzilmasi platforma muhitida shakllanadi [2]. Shu bilan birga, ijtimoiy taqqoslash va normativ bosim mexanizmlarini madaniyat shakllanishining markaziga qo‘yish, onlayn agressiya yoki o‘zini past baholash kabi fenomenlarni alohida “salbiy oqibat” emas, balki muhit va me’yorlar o‘zaro ta’sirining natijasi sifatida talqin qilish imkonini beradi. Klassik ijtimoiy psixologiyada normativ moslashuv guruhga integratsiyalashuvni ta’minlashi ta’kidlanadi, biroq raqamli muhitda bu moslashuv tezkor signallar va ommaviy kuzatuvchanlik bilan kuchayib, ba’zan konformizm yoki qutblanishni tezlashtirishi mumkin [1]. Shuning uchun amaliy tavsiyalar “taqiqlash”dan ko‘ra, me’yorlarni birgalikda ishlab chiqish, shaffoflik va teskari aloqani kuchaytirish tamoyillariga tayanishi maqsadga muvofiq.

Ta’lim tizimiga oid tavsiyalar media savodxonlikni faqat faktcheking ko‘nikmasi sifatida emas, balki ijtimoiy-psixologik kompetensiya sifatida kengaytirishni nazarda tutadi. Bunda o‘quvchi va talabalarga algoritmik tavsiyalar qanday ishlashi, nega aynan emotsional kontent tez tarqalishi, hamda shaxsiy diqqat resurslarini qanday boshqarish mumkinligi o‘rgatilsa, madaniyatning kognitiv poydevori mustahkamlanadi. Mahalliy adabiyotlarda media ta’limning ijtimoiy zarurati yoritilgan bo‘lsa-da, uni odatlar va o‘zini boshqarish mexanizmlari bilan bog‘lash ko‘proq natijadorlik berishi mumkin [3]. Oila kontekstida esa “nazorat”ga asoslangan yondashuv reaktivlikni kuchaytirishi ehtimoli bor; aksincha, kelishuvga asoslangan raqamli qoidalar va ota-onaning o‘zi namuna ko‘rsatishi madaniyatning ichki qabul qilinishini oshiradi. Tashkilotlarda raqamli etika kodeksi qog‘ozdagi hujjat bo‘lib qolmasligi uchun uni real keislar, muhokamalar va adolatli ijro mexanizmlari bilan ta’minlash talab etiladi; aks holda, selektiv qo‘llash ishonchni pasaytiradi [4]. Platformalar darajasida esa moderatsiya va dizaynning “yumshoq boshqaruv” instrumentlari, masalan, kontekstli ogohlantirishlar, repostdan avval materialni ochib o‘qishga undovchi funksiyalar, izohlar ohangini yaxshilovchi tavsiyalar madaniyatni zo‘ravon cheklovlarsiz ham qo‘llab-quvvatlashi mumkin [5].

Tadqiqot cheklovlari shundaki, maqola nazariy-kontseptual xarakterga ega bo‘lib, taklif etilgan model alohida mamlakat yoki platforma kesimida empirik sinovdan o‘tkazilmagan. Shuningdek, turli yosh guruhlari, kasbiy hamjamiyatlar va madaniy kontekstlarda me’yorlar farqlanishi mumkin; shu sababli tavsiyalarni joriy etishda moslashtirish zarur. Kelgusida tadqiqotlar aralash metodlar asosida, masalan, so‘rovnoma, tajriba va raqamli izlar tahlilini birlashtirgan holda modelning bashorat qiluvchi kuchini baholashi, hamda amaliy aralashuvlarning samaradorligini o‘lchashi maqsadga muvofiq.

Xulosa. Maqolada ijtimoiy media madaniyati axborot madaniyati, muloqot madaniyati va o‘zini boshqarish madaniyatidan iborat ko‘p komponentli tizim sifatida asoslandi. Shakllanish jarayoni uch darajada izohlandi: kognitiv darajada algoritmik seleksiya, diqqat resurslarining parchalanishi va emotsional qo‘zg‘aluvchanlik; ijtimoiy darajada normativ bosim, ijtimoiy taqqoslash va reputatsion signallar; institutsional darajada platforma dizayni, moderatsiya va tashkiliy siyosat. Ushbu integrativ yondashuv ijtimoiy media muhitidagi toksiklashuv, dezinformatsiya va me’yoriy regressiyani faqat individual mas’uliyat bilan cheklab qo‘ymasdan, muhit va ijtimoiy mexanizmlar bilan bog‘liq holda tushuntirish imkonini berdi. Amaliy jihat-

dan ta’lim, oila, tashkilot va platformalar kesimida madaniyatni mustahkamlovchi tavsiyalar mexanizmlar bilan moslashtirildi; ularning umumiy yo‘nalishi refleksiv axborot iste’moli, empatiyaga tayangan muloqot va diqqatni ongli boshqarish sharoitlarini yaratishga qaratildi.

Adabiyotlar ro yxati

1. Allport G. W. The Nature of Prejudice. Cambridge, MA, Addison-Wesley, 1954. 537 p.
2. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. New York, PublicAffairs, 2019. 704 p.
3. Karimov N. Raqamli makonda media savodxonlik asoslari. Toshkent, O‘zbekiston, 2021. 168 b.
4. Солдатова Г. У. Цифровая социализация: риски, компетенции, благополучие. Москва, Просвещение, 2018. 320 с.
5. Thaler R. H., Sunstein C. R. Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness. New Haven, Yale University Press, 2008. 293 p.
6. Boyd d. It’s Complicated: The Social Lives of Networked Teens. New Haven, Yale University Press, 2014. 281 p.